

Geçmişten Günümüze Azerbaycan

Hacer GÖL*

Öz

Azerbaycan coğrafi, stratejik ve ticari olarak önem taşıyan yollar üzerindedir. Zengin maden yataklarına ve doğal kaynaklara sahiptir. Tarih içerisinde birçok halklar tarafından hâkim olunmak istenen bir coğrafyada bulunur. Toprakları pek çok devletin çatışmasına sahne olmuştur. Azerbaycan tarihi Oğuzların, Selçukluların, Moğolların, Arapların, İranlıların, Osmanlıların, Türkiye'nin, Çarlık Rusya, Sovyetler ve günümüz Rusya'sının tarihinden bağımsız olarak incelenemez. Azeri Türkleri 17 Kasım 1991'de bağımsızlığa kavuştu. Azerbaycan'ın bağımsızlığını tanıyan ilk ülke Türkiye Cumhuriyeti oldu. Günümüzde Azerbaycan Rus etkisinden kurtularak kendi ayakları üzerinde durmaya çalışan bir ülke olarak ilerlemektedir.

Anahtar Kelimeler: *Azerbaycan, Nisan İhtilali, Bakü, Karabağ, Sovyetleştirme Politikası.*

Azarbaycan From Past to Present

Abstract

Azerbaijan is situated on the important roads by geographically, strategically and commercially. It has rich mineral and natural resources. Historically, it is located in a desired region to be dominated by many peoples. Its earth has been the scene of many state conflicts. The history of Azerbaijan can not be studied independently from the history of Oguz's, Seljuks, Mongols, Arabs, Iranians, Ottomans, Turkey, Tsarist Russia, the Soviet and the present Russia. Azeri Turks had gained their independence on November 17, 1991. The Republic of Turkey was the first country to recognize the independence of Azerbaijan. Today, Azerbaijan is moving as a country trying to stand on their own feet by getting rid of Russian influence.

Key Words: *Azerbaijan, April Revolution, Baku, Karabakh, the Policy of Russification.*

---

* Yrd. Doç. Dr., Bitlis Eren Üniversitesi Öğretim Üyesi, hgol@beu.edu.tr

Giriş

Azerbaycan, coğrafi, stratejik ve ticari olarak önem taşıyan yolların üzerinde bulunur. Sahip olduğu maden yatakları, doğal kaynakları nedeniyle birçok halk bu topraklar üzerinde hâkim olmak istemiştir. Azerbaycan toprakları üzerinde gerçekleşen bu mücadeleler hem bu topraklar üzerinde yaşayan insanların başka milletlerin kültürleriyle kaynaşmasını sağlamış, hem de milliyetçilik ve özgürlük duygularını kamçulamıştır. İlk topraklarına yerleşmeye başlayan insanlardan günümüze kadar Azerbaycan aşama aşama, bazen kaybederek bazen kazanarak önemli bir özgürlük mücadelesi vermiştir. Bu mücadeleyi daha iyi anlamak onun tarihi süreçteki serüvenini izlemekle mümkündür.

1. Azerbaycan Adı

Kafkasya, efsaneye göre gökten ateşi çalarak insanlığa armağan eden Premeteus'un çarmıha gerildiği ülkeydi. İnsanlar ebedi ışığa kavuşmuştu ancak Premeteus bunun cezasını ağır ödedi. Tanrılar onun üzerine her gün yenilenen göğsünü yemekle görevli kara bir kartalı saldı, fakat O her defasında kendini yeniledi ve aynı işkenceye her gün maruz kaldı.¹ Tıpkı efsanede ki gibi o gün bu gündür coğrafyası, enerji ve doğal kaynakları nedeniyle çok rağbet gören Kafkasya birçok defa parçalanmış, istilaya uğramış, üzerindeki halklar kan ağlamış ve her defasında da kendini toparlamaya çalışmıştır. Azerbaycan'da Kafkasya toprakları üzerinde yer alır. Belki bu efsane nedeniyledir ki "Azerbaycan" kelimesinin anlamına dair söylenen rivayetlerden birisi eskiçağlarda bölgede yaygın olan *Mecusîlik* dini ile ilgilidir. Bu rivayete göre "od" anlamındaki "azer" ve "muhafız" anlamındaki "baygan" kelimelerinin birleşmesinden oluşan "ateşin muhafızı" anlamındaki "*Azerbaygan*" kelimesi sonradan "Azerbaycan" seklini almıştır. Genelde kabul edilen diğer bir görüşe göre, bölgeyi fetheden *Büyük İskender'in* ölümünden sonra (M.Ö.323) buranın yönetimini komutanlarından *Atropates* üstlenmiş, bu kisinin adına izafeten de bölgeye *Atropatana* denilmeye başlanmıştı. Bu kelime Sasanîlerin dilinde Azurbazagan'a, Arapların dilinde de Azerbaycan'a dönüşmüş, zamanla Türkler de bu ifadeyi benimsemişlerdi.² Başka bir görüş ise Sovyetler Birliği'nin burada yaşayan Türklere yönelik politikasıyla ilgilidir. Buna göre, ilk kuruluş yıllarından 1930'lara kadar Azerbaycan halkının millî kimliği Sovyet makamları tarafından da "Türk" olarak kabul edilmişti. Daha sonra siyasî sebeplerle Türk adının

¹Daha detaylı bilgi için bkz: Azra ERHAT, *Mitoloji Sözlüğü*, İstanbul 2011, s.254-257, James BALDWIN, *Antik Yunan Hikayeleri*, İzmir 2010 s17-25, Lucilla BURN, *Yunan Mitleri*, Ankara 2012, s.48

² *Osmanlı Devleti İle Azerbaycan Türk Hanlıkları Arasındaki Münasebetlere Dair Arşiv Belgeleri (Karabağ-Susa, Nahçıvan, Bakü, Gence, Sirvan, Seki, Revan, Kuba, Hoy) (1578-1914)* Ankara 1992,c. I, s. 26

unutulmasının sağlanması için “Azerî” kelimesi özellikle vurgulanarak, yöre halkının Türk olmadığı, başka etnik kökenden, (ilkçağlarda burada yaşayan Medlerden) geldiği görüşü zorla kabul ettirilmeye çalışılmıştır.³

2. Azerbaycan’ın Sınırları Coğrafyası ve Ekonomisi

Azerbaycan tarihini çalışmak isteyen bir kişinin, Avrasya, Türkistan, Kafkasya kavramları içinde onu araması gerekir. Bunun da nedeni Azerbaycan’ın sınırlarının çeşitli tarih devirleri içerisinde ona hükmedenlerin iktidarı nispetinde değişmiş olmasıdır. Önceleri Azerbaycan ile kastedilen Hemedan ve Zencan şehirlerinden başlayarak kuzeyde Derbend’e kadar olan bölge iken, daha sonraki dönemlerde bu terim batıda Ber’den doğuda Zencan, Kuzeyde Deylem ve Târim şehirlerini de içine almıştır. 1828 yılından itibaren ise Azerbaycan Aras nehri esas alınarak kuzey ve güney olarak idari coğrafya bakımından ikiye bölünmüştü. Buna rağmen her iki bölge de milliyet, din ve gelenek bakımından tam bir birlik yaşamıştı.⁴ Ancak zaman içerisinde her bir taraf kendini yöneten siyasi hâkimlerine boyun eğmek zorunda kalmış, farklı yönetimler altında ve farklı komşularla hayatlarını sürdürmüşlerdi.

Azerbaycan iklim ve doğal bölgelerinin çeşitliliği, dağ ve orman alanları, verimli ovaları, geniş deniz kıyıları ile coğrafi açıdan yaşanması rahat bir ülkedir. Doğal maden yatakları, hammadde rezervleri, özellikle petrol, bakır, mermer ve altın yatakları bakımından zengindir. Kafkasya geçidinde önemli bir konum sahip olan Azerbaycan, Asya’yı Avrupa’ya bağlayan bir köprü vazifesi görmektedir. Üzerinden önemli askeri, stratejik ve ticaret yolları geçmektedir.⁵ Tarihi ipek yolu üzerinde bulunan bölge, tarih boyunca doğu ile batı, kuzey ile güney arasındaki bir geçiş noktası olması dolayısıyla birçok kavmin uğrak yeri olmuştur. Asur-Babil, Pers-Yunan ve Makedonya, Partlar- Romalılar, Sasani-Bizans, Arap-Sasani, Arap –Bizans, Selçuklu- Bizans, Moğol- Selçuklu, Osmanlı-Rus, Rus-İran, İran-Osmanlı mücadeleleri hep bu topraklar üzerinde gerçekleşmiştir. Bu topraklar Türkmen ve Moğolların akınlarına uğramıştır. Bu nedenle, Azerbaycan tarihini Oğuzlardan başlayarak Türklerin, Selçukluların, Moğolların, Arapların, İranlıların, Osmanlıların, Türkiye’nin, Çarlık Rusya, Sovyetler ve günümüz Rusya’sının tarihinden bağımsız incelemek olanaksızdır. Ayrıca Rus hâkimiyeti boyunca Azerbaycan, birçok istiklal hareketine öncülük etmesi hasebiyle onların tarihi Kırım, Türkistan, İdil-Ural ve diğer Türk yurtlarının istiklal mücadeleleri ile aynı anda da zikredilmektedir. Diğer Türk yurtlarında yaşayan Türk toplulukları

³ Ali Sinan BİLGİLİ, “Azerbaycan Türkmenleri Tarihi”, *Türkler Ansiklopedisi, (Ortaçağ)*, Ankara 2002, c. 7, s.21

⁴ M. Nizamettin Tebrizli, *Bugünkü Azerbaycan Davası*, İstanbul 1946, s.8-9

⁵ Orhan Alizade, “18. Yüzyılın İlk Yarısında Rusya’nın Kafkasya’da İşgalcilik Politikası”, *Akademik Bakış* Cilt 4, Sayı 7, Kış 2010, s. 106

gibi Azeriler de tarihleri boyunca istiklalleri uğruna birçok zorluğa göğüs germiş ve bu yolda da birçok evlatlarını kurban etmişlerdir.

3. Tarihi Süreçte Azerbaycan

Tarihi süreçte Azerbaycan'a bakacak olursak; İranlı Medler (MÖ 900-700) ardından Ahameniş imparatorluğu hâkimiyetinde kaldı. Zerdüştlük dini bunlar zamanında bölgede yayıldı. Daha sonra Selevkos imparatorluğu kuruldu. Roma döneminde Romalılar tarafından da yerleşim yeri olarak kullanıldı. Sasanilere ait vasal bir bölge halinde kaldı (252). Abbasi halifeliğinin gerilemesiyle Müsafiriler, Saciler, Şeddadiler, Büveyhiler gibi birçok yerel devlet bölgeye egemen oldu. Büyük İskender, zamanında Persleri mağlup ederek Orta Asya'ya doğru uzanmış, doğu ile Akdeniz dünyası arasında bir bağlantı kurmak istemişti. Orta Asya'dan Çin'e ulaşabilmek için birçok garnizon ve şehirler kurmuştu. Ancak bölgedeki Türkmenlerin savunmalarıyla güneye yönelmek zorunda kalmıştı. Batılıların petrol ile tanışması da bu döneme rastlar. İskender'in Türkistan seferinde Makedonyalı bir asker olan Proksenes, Oxus (Ceyhun) kıyısında Kral çadırı kazarken koyu yağlı bir sıvı bulmuş ancak bunun petrol olduğunu anlayamamış ve zeytinyağına benzetmiştir.

İlk Türk akınları Azerbaycan bölgesine M.Ö VII. yy da İskitler tarafından yapıldı. Daha sonra 120 de Sabirler bölgeye hâkim idi. IV ve V. yy da Hunların geçiş bölgesi oldu.⁶ Sabirlerin torunları Hazarlar 700 senelerinde bölgeye yerleşti. İdil Nehrinin Hazar Denizi'ne döküldüğü yerde saltanat kuran Hazar Türkleri, Kalmuk Sahrası ve Kumuk Sahili ile aşağı doğru indi, Mugan Çölü'ne yayıldı. Kafkaslar'dan Macaristan'a kadar uzanan geniş sahada muazzam bir düzen kurdu. Uzun yıllar birbirleriyle savaşan kavimler Hazar Türkleri sayesinde ticaretle, sanatla tanıştı ve dini hayat daha önem kazandı.⁷ Hazarları takip eden birçok Türk kabilesi bölgeye Derbend kapısından giriş yaptı. Yüzyıllar boyunca o kadar çok Türk kavmi bu geçidi kullandı ki burası "Türk Kapısı" olarak anıldı.⁸ Bölgede görülen ve Urfalı Mateos'un uzun saçlı, yaylı ve mızraklı, rüzgâr gibi uçan atlar üzerinde diye tarif ettiği kişiler de Türklerden başkası değildi.⁹

⁶ Batı Hunlarının (Avrupa Hunlarının) doğu bölümü Kafkas Dağları'nı aşarak Anadolu'yu istilâya giriştiler. Kursık ve Basık adı verilen iki başbuğ komutasındaki Türk kuvvetleri Erzurum üzerinden hareketle Karasu ve Fırat Havzalarından Malatya'ya ulaştılar. Daha sonra Çukurova'yı istilâ ile Ortadoğu'nun en sağlam surları bulunan Urfa ve Antakya kalelerini başarısız bir kuşatmada bulundular. Daha detaylı bilgi için bkz: Ali Sevim, Yaşar Yücel, *Türkiye Tarihi*, Ankara 1990, c.I, s. 25-26

⁷ Erol Güngör, *Tarihte Türkler*, İstanbul 1999, s. 46, Ayrıca bkz: İsmet Parmaksızoğlu, Yaşar Çağlayan, *Genel Tarih I, Eski Çağlar ve Türk Tarihinin İlk Dönemleri*, Ankara 1976, s.354-346

⁸ Bilgili, agm, s.26

⁹ Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayinamesi, (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli*, Ankara 1987, s. 49-50

Buraların esas olarak Türk yurdu olması Selçuklular zamanındadır.¹⁰ Tuğrul ve Çağrı beyler bu bölgeye pek çok akın yapmıştı.¹¹ Bölgenin fethinden itibaren çok sayıda Oğuz (Türkmen) toplulukları buraya yerleşti. Selçuklular, Bizans ve Gürcülerle olan sınır boylarına özellikle Türkmenleri iskân etti. Anadolu'yu fetheden ve oradaki Türklüğü uzun zaman besleyen de buradaki Türk gruplar olmuştur. Selçuklu Devletinin ilk zamanlarında “melik” adı verilen şehzadeler, eğitim amacıyla bu bölgeye gönderildi.¹² Moğol istilalarından etkilenen bölge bir dönem İlhanlılar ve Altın Orda hâkimiyetinde kaldı. Selçuklu döneminden sonra 1146 da Gence’de 80 sene Şemseddin İldiniz Sülalesi Azerbaycan Atabeyleri namıyla hüküm sürdü.¹³

1400’lü yıllarda Karakoyunlular ve Akkoyunlular Azerbaycan’a hükmetti. Burada ki Türk nüfusu bu dönemde daha da arttı. Karakoyunlular, Timur ve Çağataylara karşı mücadelelerini Azerbaycan’dan yaptı.¹⁴ İnançlarının merkezine Hz. Ali’yi yerleştiren Safevî hükümdarları, 16. yüzyılda bölgeye egemen olarak Şiiliğin yayılmasında etken oldu. Bölgede Sünni özelliğini koruyan halk başka tarikatlar üzerinden hayatını sürdürdü. Anadolu’da da yayılan Heteredoks olarak nitelenen Şiiliğin ön planda olduğu bir yapılanma meydana geldi.¹⁵ Hatta bu dönemde Şiilik zorla halk arasında yayılmak istenmiş, kabul etmek istemeyenler sürgüne tabi tutulmuştu. Bazı aşiretler bazen Sünni olduğu halde Şii imiş gibi davranmış Osmanlı idaresine geçtiklerinde tekrar eski inançlarına dönmüştü. Bu şekilde din değiştirenlere Safevîler “dönük” adını verdi. Bölge Osmanlı-İran arasındaki çekişmelere sahne oldu. Şah Abbas döneminde Osmanlı’nın iç karışıklıklarından istifade edilerek, Tebriz bölgesinde yaşayan pek çok Sunni Türkmen rahatsız edilirken, 1606’da Gence’yi ele geçiren Safevîler Şençay Nehri kıyısında pek çok dönük Türkmeni katletti. Dönüklerin başında Karakalpak, Sa’adlu, Pazukî, Kazak, Karamlu, Hacılar gibi pek çok aşiret geliyordu. Gence, Karabağ, Şirvan ve Tebriz’de 25 bin dönük ailesi 1614’te sürgüne zorlandı.¹⁶ Bu nedenle bölgede pek çok kabile yer değiştirmiş ve etnik yapı farklılaşmıştı.

¹⁰ Mehmet Emin Resulzade, *Azerbaycan Cumhuriyeti (Keyfiyet-i Teşekkülü ve Şimdiki Vaziyeti)*, İstanbul 1990, s. 7-8

¹¹ Daha detaylı bilgi için bkz: Ali Sevim, Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi, Siyaset, Teşkilat Ve Kültür*, Ankara 1995, s. 36-44

¹² V.V. Bartold, *Orta Asya, Tarih Ve Uygarlık*, İstanbul 2010, s. 293, Faruk Sümer, *Tarihleri, Boy Teşkilatı, Destanları Oğuzlar (Türkmenler)*, İstanbul, 1999, s.153

¹³ Daha detaylı bilgi için bkz İbrahim Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi*, İstanbul 1992, s.56, Hüseyin Kayhan, “Azerbaycan Atabeyleri (İldenizliler)(1146-1225)” *Türkler Ansiklopedisi(Ortaçağ)*, Ankara 2002, c. 4, s.871-882

¹⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu ve Karakoyunlu Devletleri*, Ankara 2011, s.180-198

¹⁵ Bu dönemde Anadolu’da Şiiler için yaygın olarak Kızılbaş, kimi zamanda alevi ifadeleri de kullanılmaktadır. Daha detaylı bilgi için bkz: Ahmet Yaşar OCAK, *Alevi ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*, İstanbul 2007, Ocak, *Zındıklar ve Mülhidler (15-17. yüzyıllar)* İstanbul 1998

¹⁶ Bilgili, agm, s.22

18. yüzyılda Azerbaycan üzerinde hâkim olma mücadelesi Osmanlı Devleti, Safevî Devleti ve Rusya arasında geçti. Safevîler'in zayıflamaya başlamasıyla, Azerbaycan'daki beylerbeylikleri merkeze tabi olmak istememiş ve isyan çıkarmıştı. Safaviler ise hâkimiyetlerini korumak ve Osmanlı'nın bölgedeki otoritesini sarsmak için, Osmanlı Devleti'ne düşman olan ve Karadeniz'e çıkmak için çabalayan Rusya'dan askeri yardım istedi. Bunun üzerine I. Petro (Büyük Petro), yakını Albay A. Volinski'yi Büyükelçi olarak gönderdi. Bölgenin hudutlarını, ordunun ilerleyebileceği yolları ve kervan yollarını tespit etmek nihai amaçtı. Bunun yanı sıra bir diğer amaçta, Safevî Devleti içerisinde, Türklerin (Osmanlı'nın) onların asıl düşmanı olduğuna inandırmaya yönelik propaganda yapmaktı. Bölgedeki Ermeni ve Gürcüler, Safevî Devletine karşı kıskırtılmış ve devletin çöküşü hızlandırılmıştı. Ayrıca bu halklara Ruslara destek vermeleri karşılığında Osmanlılar tarafından ele geçirilen Gürcü topraklarının geri alınacağı ve kendilerine iade edileceği vaat edilmişti. Bu dönemde Rusya'ya karşı Azerbaycan'ın Kuzeydoğu bölgelerinde Hacı Davud, Surhan Han, Kaytaklı Ahmet Han gibi birçok ayaklanma meydana geldi. Ancak bu direnişlere rağmen Rusya Derbend'e doğru ilerledi. Bu sıralarda meydana gelen bir doğal afet ordunun tüm yiyecek rezervinin kaybolmasına sebep olurken, Kafkasya'nın yabancı doğası da Rus askerinin sağlık durumunu kötü etkiledi. I. Petro geri dönmek zorunda kaldı ancak emelinden de geri dönmedi. Osmanlı 1722'de bölgede Hacı Davud'u destekledi. Kendisine Han unvanı vererek Şirvan ve Dağıstan hâkimi ilan etti. Rusya tarafından 20 Haziran 1723 tarihinde yeniden başlatılan Bakü kuşatması 26 Temmuz'da sona erdi ve Bakü Rusların eline geçti. Bunun üzerine Osmanlı Devleti harekete geçti ve Rusya'nın işgalcilik siyasetini durdurmak istedi. Safevîlerin diğer topraklarını işgal etti. Osmanlı ile Rusya arasında 12 Temmuz 1724 tarihinde imzalanan İstanbul Antlaşması ile taraflara ait topraklar belirlendi. Ejderhan'dan Astrahan'a kadar Hazar Denizi'nin tüm batı ve güney kıyıları Rusya'ya, Güney Kafkasya'nın tüm doğu kısmı ve Güney Azerbaycan ise Osmanlı Devletine ait oldu. Şirvan'la ilgili ayrıca bir madde konularak buraya özerklik tanındı.¹⁷ Rusya'dan izin almak koşuluyla herhangi bir kanunsuzluk durumunda Osmanlı buraya asker gönderebilecekti. Böylece Rusya yüzyıllarca sürdürdüğü emeli olan Hazar Denizi Ticaret Yoluna çıkışını sağlamış oldu.¹⁸ Rusya, Safavi Devleti'nin zayıflamasından faydalanarak İran'dan Derbend ve Gilan'a kadar olan bölgenin kendisine verilmesini istedi. İran ile Rusya 1728'de antlaşma imzalandı. Rusya, Safevî şahlarının hâkimiyetini korumak için söz verirken istediği bölgeye de sahip oluyordu.

Azerbaycan'da 1808-1828 tarihleri arasında kendi benliklerini devam ettiren Derbend, Kuba, Lenkeran, Şeki, Revan, Şirvan (Bakü), Karabağ, Gence,

¹⁷ Gabil Camalov, "Azerbaycan Hanlıklarının Rusya Tarafından İşgal Edilmesinde İran'ın İkili İlişkiler Siyaseti", *Türkler (Cumhuriyet)*, Ankara 2002, c. 18, s. 923

¹⁸ Orhan Alizade, "18. Yy'n İlk Yarısında Rusya'nın Kafkasya'da İşgalcilik Politikası", *Akademik Bakış*, Cilt 4 Sayı 7, Kış 2010, s. 107-112

İrevan ve Nahçıvan'da Azerbaycanlı Türk hükümdarları vardı.¹⁹ Bu hanlıklar tarih boyunca stratejik bir önem taşımış; Ruslar, İran ve Osmanlı Devleti arasında anlaşmazlık konusu olmuştu. Bu hanlıkların büyük bir kısmı 1813'de Çarlık Rusyası'nın hâkimiyetine girdi. İran 1828'de imzalanan Türkmençay Antlaşması ile buralardaki Rus hâkimiyetini tanıdı. Rusya bu anlaşmadan sonra Azerbaycan'ın İrevan, Nahçıvan ve Karabağ Hanlıkları'na; İran ve Osmanlı Devleti'nden gelen Ermenileri yerleştirmeye çalıştı. Böylece kendi hakimiyetini pekiştirmek için Hıristiyanlardan meydana gelen bir nüfus yapısı oluşturmak istedi.²⁰

Çarlık Rusyası'nın güneye doğru yayılmak istemesinde kültürel-ideolojik etkenlerin yanı sıra özellikle I. Petro'dan itibaren ekonomik çıkarlar temel alınmıştı. Ticaret merkezlerine ve denizlere hâkim olma politikası güdülmüştü. Bu amaçla Rusya'nın güney yolu üzerindeki İstanbul, Boğazlar ve Balkanlardaki nüfuz ve yayılma sahası olarak daha önem kazanmış, Osmanlı Devleti'ndeki Ortodoks, Rum ve Slav halklarıyla da bu politika doğrultusunda daha fazla ilgilenilmişti.²¹ I. Petro zamanında, Modern Rusya'nın temelleri atılırken, bir yandan da sıcak denizlere inmenin yolları aranıyordu. Önce Balkanlara yönelen Rusya, Osmanlı Devleti ile yapılan Kırım Savaşı (1853-1856) yenilgisinden sonra Karadeniz-Boğazlar-Balkanlar bölgesinde ilerlemesinin mümkün olmayacağını anlasa da politikasından vazgeçmedi. O dönemin Kafkasyası'ndaki karışıklıklardan faydalanarak hedefini güneye yöneltti. Nitekim henüz modern silahlara sahip olmayan, kendi içlerinde mücadeleler yaşayan bu bölgedeki halklar kısa sürede Rus egemenliğine boyun eğdi.²² Böylece Rusya, Asya'yı hâkimiyetine alarak kendine pazar sağlayacaktı. Çünkü Rus malları Avrupa'da Fransız ve İngiliz malları ile rekabet edecek durumda değildi. Dönemin Moskovalı tüccarları ise Rusya'yı kendilerine pazar oluşturması için sıkıştırmaktaydı. Dış İşleri Bakanlığı'nın 1838 tarihli bir raporunda "ticaret bizim Orta Asya politikamızın temel hedefidir" denilerek bu amaca vurgu da yapılmıştı.²³ Ayrıca Hazar Denizi üzerinde doğu ülkeleri ile yapılan ticaretin gelişmesi Rusya'nın zenginleşmesine ve sanayi alanlarının genişlemesine olanak sağlayacağı düşüncesiyle Petro, Hazar'ı "bir Rus Denizi" ne dönüştürmeye çalıştı.²⁴ Burası Rusya'nın Ortadoğu'ya, Akdeniz'e, Hint Okyanusu'na geçişinde üs olarak kullanacağı bir

¹⁹ Resulzade, age, s. 8

²⁰ İrade Memmedova, "18. Ve 19. Yüzyılların Başlarında Azerbaycan'ın Arazboyu Bölgeleri Ve Nüfusu (İrevan, Nahçıvan, Karabağ Hanlıkları Üzerine)", *Avrasya Uluslar Arası Araştırmalar Dergisi*, cilt 2 sayı 3 Temmuz 2013 s. 12

²¹ Mithat Aydın, 19. Yy Ortalarında Panslavizm Ve Rusya, Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 2004/1, Sayı: 15, Denizli, 2004, s.109-124; Akdes Nimet Kurat, "Panslavizm", *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, c. XI, sa: 2-4 Ankara 1953 s. 242

²² Hayri Çapraz, "Çarlık Rusyasının Türkistan'da Hâkimiyet Kurması", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fak Sosyal Bilimler Dergisi*, Aralık 2011, Sayı: 24. s.56

²³ Çapraz, agm, s. 56-76

²⁴ Alizade, agm, s. 106

bölgeydi²⁵ bunun sonucunda da Kafkasya'da 19. yüzyılın sonlarında Rus hükümeti büyük ölçüde kontrolü ele geçirmişti.

Azeri Türkleri ile Farsların asırlarca birlikte yaşadığı bilinmektedir. Aynı coğrafyayı paylaşımları nedeniyle onlar arasında çekişmeler olması doğaldı. Bunun yanında etkileşimler de meydana geldi. Mitolojileri ve efsaneleri çoğu kez birbirine karıştı. Daha sonra ki dönemde Rusların buna eklenmesiyle, bu etkileşim daha da büyümüştür. Türklerde Batır, Ruslarda Boğatır, Farslarda Bahador benzerliği bazen bir isim bazen bir kahramanı temsil etmiş ve bu milletler arasında yayılmıştı.²⁶ Ruslar bazen de bölgede yaptıkları propagandalarla halka Babek²⁷ gibi önemli halk kahramanlarını, İslamiyet ve doğuya savaş açmış gibi göstermişlerdi.²⁸

İngilizler, 19. yüzyılda Kafkasya mücadelelerine dâhil olmuştu. Ruslar ve İngilizlerin bölge üzerindeki faaliyetleri halk tarafından tepki ile karşılandı. Dönemin İran Hükümdarı Nasıreddin Şah, Rusya'nın Farslardan aldığı toprakları geri alamadı. Ayakta kalabilmek ve halkını modernleştirmek için de çok çaba harcadı. Ancak onun yaptığı bazı uygulamalar halk arasında isyana neden oldu. Tabii ki bu dönemde İran'daki Azeri Türkler de bu isyanlara katıldı. En önemlilerinden biri 1890 yılında tütün ve tömbeki imtiyazının Nasıreddin Şah tarafından İngilizlere verilmesiyle başlamıştı. Ulemanın rehberliğinde halk devlet tarafından duvarlara yapıştırılan ilanları yırtıp tütün ve tömbeki dükkânlarını kapattı ve genel bir greve gidildi. Milli bir hükümetin kurulmasına olan temayül her geçen gün arttı. Hatta bu öyle bir noktaya ulaştı ki Nasıreddin Şah'tan sonraki dönemde 1908 de Tebriz'de umumi grev ilan edilerek Meşrutiyetin Şah tarafından kabul edilmesi için nümayişler yapıldı. Postane önünde polis gece gündüz beklemek zorunda kalmıştı. Öğrenciler Namık Kemal'in şiirlerini okumuş ve etkilenmişlerdi. Sonunda Şah, Meşrutiyet ve Meclise boyun eğdiğini açıkladı. İran Azerbaycan'ı, tüccarlarının gittikleri Rusya, İstanbul ve Avrupa'dan firkalar, gazeteler ve komitelerin hürriyet çalışmalarına şahit olmuş ve etkilenmişti.²⁹

Çarlık Rusyası'nın Azerbaycan'da yaptığı ilk uygulamalardan birisi buradaki askerlik mesleğini ve Azerilerin askeri yeteneklerini yok etmek oldu.³⁰ Rus idaresine karşı yürütülen milliyetçilik çalışmalarının en büyük tehlikelerden biri olarak algılanması bunun nedeniydi.³¹ Yapılan uygulama ile halkın kendilerine

²⁵ Sevilya Aslanova, *20. yy başında Rusya'nın Osmanlı Politikası, 1903-1917*, Konya 2011, s.178

²⁶ Mehmet Emin Resulzade, *Asrimizin siyavuşu*, Bakü, 1991, s. 19

²⁷ Daha detaylı bilgi için bkz: Hakkı Dursun Yıldız, "Babek" *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1991, c.4, s.376-377, Sebahattin Çelik, "Abbassiler Döneminde Hurremiye Mezhebi ve Babek İsyanı", *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c.9, sa.15, s. 95-106

²⁸ Mehmet Emin Resulzade, *Çağdaş Azerbaycan Tarihi*, Bakü 1991, s 101

²⁹ Murtaza Nizamettin Tebrizli, *Bugünkü Azerbaycan Davası, Esas ve Sebepler*, cilt 1, İstanbul 1946,s.42-45

³⁰ Resulzade, *Çağdaş...* s.85

³¹ Baymirza Hayit, *Sovyetlerde Türklüğün Ve İslamın Bazı Meseleleri*, İstanbul 2000, s.60

karşı ayaklanmasını engellemiş olacaktı. Ancak Turancılık /Türkçülük Türkiye ile Azerbaycan'ı birbirine bağlayan en devamlı ve edebi bir bağ idi. Turancılık mefkûresi doğunca millet beynelmilel İslamiyetçilik ve federasyon formüllerini çıkarmış, sosyologlar da “Türkleşmek İslamlaşmak Muasırlaşmak”, diye üçayaklı bir amaç ortaya atmıştı. Bu amaç Azerbaycan'da kısa bir sürede popüler bir akım olarak sönmeyen bir siyasi felsefeye dönüştü.³² Azerbaycan'ın İstiklali yolunda ilerlemesi durdurulamazdı. Rusların bölgeye hâkim olduktan sonra uyguladıkları diğer bir politika da Ermenileri, Azeriler üzerine kışkırtmak olmuştu. Dönemin aktörlerinden Rus Çarı II. Nikolay'ın Balkanlardan sıcak denizlere ilerleyemeyeceğini anlaması üzerine doğuya doğru ilerlemesi 1904 yılında başlayan Rus-Japon savaşına neden oldu. 1905 yılında, “1905 Rus Devrimi” olarak da adlandırılan, uzun süren mali ve askeri gereklerin ihmâl edilmesi ve savaşın sonucunda elde edilen başarısızlık nedeniyle ülke içinde birçok köylü, asker ve işçi ayaklandı. Ayaklanma yaklaşık bir ayda bastırıldı. Rusya'da çıkan ayaklanmalara İttihat ve Terakki hükümeti de kayıtsız kalmadı. Şurâ-yı Ümmet gazetesinde, “okuyun ibret alın” başlıklı bir makale çıktı. Rusların Azeri halkına yaptığı zulümler anlatıldı ve kınandı. Bu ayaklanmaları bastırmak için Ruslar, Ermenileri Azeriler üzerine saldı. Bakü'de 1905 tarihinde Türklerle Ermeniler arasında kanlı çarpışmalar oldu. Daha sonra bu çarpışmalar Erivan, Nahçıvan, Gence, Suşa ve Tiflis'e de yayıldı. Bu ayaklanmalar sonucunda ulusal benlik daha önem kazandı ve gelişti. Bu dönemde Kafkas Türkleri meydana gelen çatışmaların şiddetinin anlatıldığı birçok mektup yazmış, kimsesiz kalmış kadın ve çocuklar için yardım istemiştir³³. Sonrasında Kafkasya'daki Türkler İttihat ve Terakki ile ilişkilerini devam ettirdi. Paris'ten gönderilen 23 Kasım 1906 tarihli “Kafkasya'da Müslüman Kardeşlerimize” başlıklı bir mektupta; İttihat ve Terakki'nin Kafkasya'daki bütün Müslümanların bir noktada birleşmelerini istediği yazılmaktaydı. Para tedariki yapılmalıydı. Polonyalılar ve Yahudilerle temas edilerek onlardan faydalanılmalıydı. Rus hâkimiyetine karşı açıktan açığa şimdi ayaklanmaktan kaçınılmalıydı. Bunun da en önemli nedeni Azerbaycan bölgesindeki Türklerin zarar görmesini engellemektir. Ruslara sadıkmış gibi görünmek, Hıristiyanlıkla bir sorunun olmadığına onları inandırmak gerekti. Bunları yaparken kendi milliyetlerini de kaybetmemeliydiler. Rus boyunduruğundan kurtulmaya mâni olarak Ermeniler gösterilmişti. Onların ekonomik olarak geçilmesi gerekirdi. Sultan Abdülhamit ve onun yönetiminden beklentide bulunulmamalıydı. Zira Abdülhamit onlara yardım etmezdi, hatta hürriyet fikri onlardan Osmanlı Türklerine sirayet eder diye onları zora düşürebilirdi³⁴

Rus Çarlığının 1914 yılında I. Dünya Savaşı'na isteksiz olarak girdiği söylenebilir. Bunun başlıca nedenleri arasında yönetime güvenini kaybetmiş bir

³² Resulzade, *Asrimizn* s. 32

³³ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılap Tarihi*, Ankara 1991, c.II, Kısım IV, s. 84-85

³⁴ Bayur, *age*, s. 86-87

orduya sahip olması ve siyasal rejim sorunları gelir. Bunlara büyük bir savaşın verdiği zorluklarla eklenince Çarlık rejimine karşı bir ihtilal patlak verdi. İşte bu dönemde, Alman İmparatorluğu'nun en önemli savaş hedeflerinden biri Batı cephesinde Fransa'yı işgal ederek savaş dışı bırakmak olurken diğer bir hedefi de doğu cephesinde Rusları mağlup etmektir. Rusların himayesindeki Kafkas halklarını isyana teşvik ederek ülke içerisinde kargaşa çıkarmak ve Rus Çarlığı'nın çöküşünü hızlandırmak Almanların bu savaşta Ruslara karşı izlediği politikalarından biri oldu. Bir diğer amaçta Rus kontrolünden çıkan Kafkaslardaki yer altı madenlerini ve rezervlerini Alman sanayisinin sürekli ihtiyaç duyduğu hammaddeyi karşılamakta kullanmaktı. Özellikle Bakü'deki petrol yatakları, savaş uzadıkça Almanya'nın petrol ihtiyacını karşılayacaktı.³⁵ Görüldüğü gibi 20. yüzyıl Kafkasyası üzerinde Almanlar da etkili ve söz sahibi olmak istiyordu. Nitekim Almanların müttefiki Osmanlı Devleti'nin elde ettiği Çanakkale Zaferi, Rusya'da Bolşevik³⁶ devrimin gerçekleşmesinde etkili oldu. Çarlık Rusya'sı yıkıldı ve yerine Sovyet Rusya kuruldu. Böylece dünya tarihinde yeni bir dönem başladı.

Rusya'da 1917 Devrimi sırasında yalnız Türk-Müslüman unsurlar değil aynı zamanda Ermeniler ve Gürcüler gibi gayrı Rus unsurların liderleri de hürriyet hakkında verilen vaatlere inanmıştı. Türk Müslüman vekilleri 1917'de kendilerine muhtar devlet kurmak için faaliyetlerde bulundu. Azerbaycan Kuzey Kafkas, İdil-Ural, Alaş-Orda, Kırım ve Türkistan Milli Cumhuriyetleri ilan edildi. Bunlar kendi yurtlarını İslami ve milli esasta yönetmeyi hedefliyorlardı.³⁷ Şubat 1917 Devrimi hem milli hareketi körüklemiş, hem de Rusya denetimini felce uğratmış, bu durum uzun süren kaos dönemine neden olmuştu. Bununla birlikte ilk bakışta eski Çarlık İmparatorluğu'nun hiçbir yerinde milli ilkelere ilişkin bir çözüm buradakinden daha az umut verici ve daha az uygulanabilir görünmüyordu. Halklar Beyannamesi'nin tanıdığı imkanlardan yararlanarak Kafkasya'daki milletler, Eylül 1917'de Tiflis'te düzenlenen Bölgesel Kafkasya Bolşevikleri Kongresi'nde, Kafkasya halklarının çeşitliliği, nüfusça az oluşları ve birbirine karışmışlığı göz önünde tutulduğunda Kafkasya milliyetleri için ne ayrılmanın ne de feodal devletler oluşturmanın önerilebileceği sonucuna varılmıştı. 1917 Ekim Devriminin ardından Bolşevikler, Taşnaklarla anlaşarak iktidarı ele geçirmek ve Azerbaycan'ın bağımsızlığına engel olmak için Bakü ve Azerbaycan'a yönelik şiddetli bir harekâta giriştiler. Burada yaşayan Azeri halkının yaşam seviyesinin Rus halkına göre daha düşük olması ve Bakü'deki petrol yatakları Rusların bölge üzerinde otoritelerini kaybetmek istememelerinin başlıca nedenleriydi. Ayrıca

³⁵ Mustafa Çolak, "İttifaktan İhtilafa: Kafkasya Üzerinde Osmanlı- Almanya Mücadelesi (1917-1918)" *Kafkasya İslam Ordusu ve Azerbaycan Halk Cumhuriyetinin Oluşumu*, Bakü 2008 s. 141

³⁶ "Rusya komünist partisi (Bolşevik)" daha sonra da "Sovyetler birliği Komünist Partisi (Bolşevik)" adını alan örgütün geçmişi Mart 1898 de toplanan "Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi"ni kurdukları küçük kongreye kadar uzanır. E.H. Carr, *Sovyet Rusya Tarihi Bolşevik Devrimi 1 (1917-1923)*, İstanbul 1989, s. 15

³⁷ Hayit, age s.70

Azeri halkının Ermeni ve Gürcülerle aralarındaki anlaşmazlıklar Ruslara tutunacak bir dayanak verdi. Kısa sürede Azerilere ait toprakları kontrol altına aldılar. Buradaki halka yönelik soykırım niteliğinde bir politika izlediler.³⁸ Tiflis'te 15/28 Kasım 1917'de Transkafkasya Komiserliği kuruldu. Ustaca bir düzenleme ile idare yetkisi Petrograd kurucu meclisine ve Transkafkasya illerinde seçilmiş temsilcilerle farklı bölgeler tarafından aynı oranda seçilmiş yedek temsilcilerin oluşturduğu Transkafkasya Meclisi'nden kaynaklanan bu komiserliğe verildi. Feshedilen Rus iktidarı kendi yerine özgür otoritelerini kurmayı uman Azeri önderleri etkisizleştirilerek, Gürcü toprak sahipleri ve geleceğin yönetici sınıfını oluşturmayı uman radikal Gürcü aydınlar arasında güçlülük oluşturulan bir koalisyon yönetiminde somutlaştırmıştı.³⁹ Çarlık Rusya'sı, Azerbaycan Türklerini askerlik hizmetinden muaf tutarak onların cengâver niteliklerini unutturmaya çalışmıştı. Bu nedenle bölgede 1918'de meydana gelen hadiseler sırasında Ermeni ve Gürcüler çok çabuk teşkilat kurabildikleri halde Azeriler bir askeri güç teşkil etmekte zorlandı. Bunun bir sonucu olarak, Bakü çok kolay zapt edilmiş, Türk-Müslüman ahali üzerinde katliamlar yapılmış, Gence'de tutuklanan Milli Azerbaycan kuvvetlerini de tehdit etmişlerdi.⁴⁰ Osmanlı Devleti, Kafkasya ile uzun bir geçmişe sahip olmanın verdiği siyasal ve kültürel bağları nedeniyle bu bölgeyi yakından izlemiş, Rus ve Ermenilerin baskılarını artırmaları sonucunda duruma müdahale etmişti.

Osmanlı Devleti ile Sovyet Rusya arasında 3 Mart 1918 de imzalanan Brest-Litovsk Barış Antlaşması siyasi gelişmelerin de bir dönüm noktası oldu. Bu antlaşma sonrasında Kafkasya'da büyük askeri ve siyasi değişimler yaşandı. Türk-Rus sınırı, 1877-1878 savaşından önceki sınır olarak tespit edildi. Doğu Anadolu'nun 6-8 hafta içinde boşaltılması ve Ermeni çetelerinin dağıtılması hükme bağlanmıştı. Sonrasında 3 Mayıs 1918 tarihinde Batum Konferansı düzenlendi. Kafkas cumhuriyetleri arasında barış ve savaş konusunda çıkan köklü anlaşmazlıklar Gürcülerin Almanlarla flört etmeleri, Azerbaycan'ın devamlı şekilde savaşa karşı çıkışı sonucu 26 Mayıs tarihinde bu cumhuriyetler lağvedildi. Aynı gün Gürcistan bağımsızlığını ilan etti. Bunu 28 Mayıs'ta Ermenistan ve Azerbaycan'ın bağımsızlık ilanları takip etti. Tiflis Gürcistan'ın, Erivan Ermenistan'ın, Gence (Elizavetpol) de geçici olarak Azerbaycan'ın başkenti oldu. Osmanlı Devleti, 4 Haziran 1918'de Ermenistan, Gürcistan Azerbaycan, Dağıstan ile bir barış antlaşması imzalandı. Buna göre Nahcivan Osmanlılarda kaldı. Böylece Azerbaycan ile irtibat sağlanmıştı.⁴¹ Osmanlı açısından Ermenistan ve

³⁸ Firdovsiye Ahmedova, "Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti -95", www. ırs.az.com, s. 4-6 (07.07.2015)

³⁹ Carr, *age*, s. 311-313.

⁴⁰ Resulzade, *Çağdaş Azerbaycan Tarihi, (Azerbaycan Kültür Derneğinin teşebbüsü ile 28 Mayıs 1950'de Ankara Halkevinde verilen Konferans)*, Ankara 1951, s. 4-5.

⁴¹ Kamuran Gürün, *Türk- Sovyet ilişkileri (1920-1953)*, Ankara 2010 s. 3.

Gürcistan ile savaş bitmişti. Her ne kadar Azerbaycan bağımsızlığına kavuşmuş olsa da Bakü hâlâ ele geçirilememişti. Osmanlı Devleti için Bakü; tarihi, siyasi ve kültürel açıdan önem taşımıştır. Sadece doğal kaynakları nedeniyle değil, gittikçe artan Ermeni baskı ve zulümleri karşısında Osmanlı Türkleri bir kurtarıcı olarak görülmüştü. Bu süreçte Bakü Türk milliyetçiliğinin merkezi olmuştur. Azerbaycan'ın özgürlüğünü savunan başlıca liderler Hüseyinzade Ali Turan, Ahmet Ağaoğlu, Alimerdan Topçubaşı mücadelelerini hep bu merkezden yürütmüşlerdi. Ruslar tarih içerisinde bu merkezi dağıtmaya çalışmıştı. Bolşeviklerin kışkırtmalarıyla Ermeni alayları 17 Mart 1918'de Bakü'deki Müslümanları katletmiştir. Üstelik bunların içerisinde silah taşıması imkânsız olan birçok kadın, çocuk ve ihtiyarlarda vardı.⁴²

Osmanlı Devleti ile Azerbaycan arasında yapılan Batum Konferansı'nda antlaşma gereğince zaten Azerbaycan hükümeti Osmanlı Devleti'nden askeri yardım isteme hakkına sahipti. Osmanlı Devleti de gerektiğinde Azerbaycan'a askeri yardımda bulunacaktı.⁴³ Azerbaycan'ın yardım çağrısı karşısında 15 Eylül 1918'de Bakü ele geçirildi. Böylece Azerbaycan hükümeti esas başkenti Bakü'ye kavuşmuş oldu.⁴⁴ Rusya Brest-Litovsk barışını bir dikta olarak kabul etti. Kafkas ülkelerinin bağımsızlığını kabul etmediği gibi Bakü'yü de petroleri nedeniyle bırakmayı hiç düşünmedi. Nitekim 13 Kasım 1918'de bu antlaşmayı feshetti.

Yukarıda anlatılanlardan da anlaşılacağı üzere 1918 senesi Azeriler için milli hareketin ve milli istiklal kavramının inkişaf devri olmuş aynı zamanda Azerbaycan Misakı Milliye'sinin tarihini de teşkil etmiştir. Bu fikrin oluşmasında, Mehmet Akif'ten, Cavid Bey'e birçok şair edip, gazeteci ve devlet adamın rolü olmuştu.⁴⁵ Çarlık Rusya döneminde olduğu gibi Sovyet Rusya döneminde de milliyetçilik meselesi bir türlü çözümlenememişti. Rus olmayan milletler Ukrayna, Beyaz Rusya, Azerbaycan, Ermenistan, Letonya, Kuzey Kafkasya, Don-Kazak, Tatar, Başkurt, Türkistan ve diğerleri ihtilalden sonra kendi milli bağımsızlıklarını kazanmayı başardı. Zamanın komünist liderleri milli bağımsızlıklarını kazanan devletleri tekrar bir irade altında toplamaya çalıştı.

⁴² Resulzade, *Azerbaycan...* s.38-39.

⁴³ Aynı tarihte Batum'da Osmanlı Hükümeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti arasında yapılan barış ve dostluk Anlaşmasınının 4. maddesine göre Azerbaycan Cumhuriyeti hükümeti ülkede istikrarı ve güvenliği temin etmek için Osmanlı devletine başvurduğu zaman Osmanlı imparatorluğu hükümeti silahlı yardımda bulunmak taahhüdünü üstleniyordu. Beşinci maddeye göre Azerbaycan Cumhuriyeti hükümeti yurt içinde silahlı çete müfrezelerinin oluşturmasına engel olmalı ve onları silahsızlandırmalıydı. Osmanlı Hükümeti adına Halil Bey ve Osmanlı Kafkas Devleti Cephesi komutanı Ferik Mehmet, Vehip Paşa, Azerbaycan Hükümeti adına Dışişleri Bakanı Memmed Hesen Hacinski ve milli şura başkanı Mehmet Emin Resulzade imzaladılar. Musa Gasimov, "Bakünün Kurtarılması Uğruna", *Avrasya Dosyası, Azerbaycan Özel Sayısı*, İlkbahar 2001 cilt 7 sayı 1 s18-19

⁴⁴ Selami Kılıç, "Unutulmuş Bir Barış: Brest-Litovsk (Mart 1918)" *Atatürk'ten Soğuk Savaş Dönemine Osmanlı Rus İlişkileri I. Çalıştay Bildirileri (Ankara 14-15 Mayıs 2010)*, Ankara 2011 s. 59

⁴⁵ Mehmedzade Mirza Bala, *Azerbaycan Misakı Millisi*, İstanbul 1927, s.4-11

Bunun başarılamayacağı anlaşılınca iki farklı politik eğilim; hürriyetin savunucusu olarak bilinen komünistler ve her ne pahasına olursa olsun Rus hâkimiyetinin dağılmasını önlemek isteyen Rus şovenistleri ile işbirliği yaptı. Milli bağımsızlıklarını elde eden bu devletleri birer birer ortadan kaldırmak için ortak bir eğilimde birleştirdiler. İnsanların kendi kaderlerini tayin etme hakkı ile ilgili sloganlar, Rus imparatorluğu içinde yaşayan halkların haklarına ait beyanat ve milli ihtiyaçlarına göre hayatlarını düzenleme hususunda bu haklara yapılan atıflar, “Rus olmayan milletleri aldatan tatlı müsekkinler” olarak kaldı.⁴⁶

1918 de imzalanan Mondros Mütarekesi gereğince Türk ordusu Azerbaycan’ı terk etti. Ancak Gürcistan ve Ermenistan bağımsız kaldığı sürece zaten Ruslarla arada bir ortak hudut çizgisi kalmamıştı.⁴⁷ Mondros mütarekesinden sonra İngilizler, Kafkasya’yı işgal etti ve burada bir “cordon sanitaire” kurarak, Türkiye ile Rusya arasındaki münasebeti kesti. Kafkasya’da bağımsız devletlerin kurulmasından sonra, İngilizler önce 28 Ağustos 1919’da Batum hariç Kafkasya’yı, sonra 7 Temmuz 1920’de Batum’u terk etti.⁴⁸ İngilizlerin çekilmesiyle Azeriler kendi işlerini bizzat kendileri idare etmeye başladılar. Birçok devlet tarafından istiklalleri 12 Ocak 1920’de tanındı. Fakat yakın doğunun karmaşıklığından istifade eden Bolşevikler, Kafkasya’yı yeniden işgale kalkışarak 27 Nisan 1920’de üstün kuvvetlerle taarruza geçti ve Azerbaycan Halk Cumhuriyetini istifa etmek zorunda bıraktı. Sovyet Rusya, Azerbaycan’da 28 Nisan 1920’de Sovyet hâkimiyetinin kurulduğunu ilan etmiş ve bu günü “Aprel İhtilali” (Nisan Devrimi) olarak anma törenleri içine almıştır. Moskova’da 30 Ağustos 1922’de ilan edilen Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği, Azerbaycan’ı da Ermenistan ve Gürcistan ile birlikte ele alabilecek bir yapılandırma ile Kafkasya Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinin birer üyesi konumunda birliğe dâhil etti. Tam 70 yıl boyunca Sovyet rejimi altında kalan Azerbaycan’ı Sovyetleştirmek⁴⁹ için millî müesseseleri yıktı, millî orduyu dağıttı, aydınların pek çoğu öldürüldü. Azerbaycan’da “Soygun Haftası” adı verilen haftalar teşkil edilerek sınıf mücadelesi alevlendirdi, iç karışıklıklar körüklendi, kardeş kardeşe karşı düşman edildi.⁵⁰ Her kabileyi birer milliyet haline getirmek

⁴⁶ Hayit, *age*, s.60

⁴⁷ Gürün, *age*, s. 7

⁴⁸ Mehmet Gönülöbol, Cem Sar, *Olaylarla Türk Dış Politikası*, Ankara 1996, s18-19

⁴⁹ Stalin zamanında Azerbaycan’a giden Rıza Nur burayla ilgili anılarını anlatırken, Azerbaycan’da hükümetin resmi dili Türkçeleştirmek yani millileştirmek istediklerini belirtir. Ancak Azeri yetkililerin elinde hiçbir iktidarın bulundurmadığını ve dizginlerin Moskova ve Bakü’deki Rusların elinde olduğu dikkatini çekmiştir. Bu bölgedeki halk buraya tayin edilen Gürcüler tarafından yönetilmeye zorlanmıştır. Halk o kadar Ruslaştırmaya maruz kalmıştır ki, Rusça kendilerine ana dilleri olan Türkçeden daha kolay gelmeye başlamıştır. Rıza Nur Azeri Türklerine uygulanan bu Ruslaştırma siyasetinin ne kadar tehlikeli boyutlara ulaştığını “Rus Çar idaresi ve onun Ruslaştırma siyaseti daha elli yıl devam etseydi Kafkasya’da Türk kalmayacaktı” şeklinde dile getirmiştir. Bu siyaset daha sonra Sovyet Rusya zamanında da Sovyetleştirme politikası olarak izlenmiştir. Rıza Nur, *Moskova-Sakarya Hatırları*, İstanbul 1993, s. 58-61

⁵⁰ Resulzade, *Çağdaş Azerbaycan...*, s. 4-5

için ellerinden geleni yaptılar, onlar ayrılmaya müsait olan unsurları geliştirmeye çalıştılar. Çıkarlarına uygun olarak yaptıkları bu faaliyetlerle bölgeyi elde tutmuşlardı.⁵¹ Bu dönemde Osmanlı Devleti de kendi derdine düşmüş ve Azerbaycan'a yardım edememişti. Azeriler kendi ülkeleri içerisinde kardeş ülke Türkiye'nin mücadelesini desteklemek istemişler ancak kendi içlerindeki durum dolayısıyla onlarda kendi mücadeleleriyle meşgul olmuştu. Dolayısıyla her iki ülkenin söz konusu süreçte birbirlerine yardım edememelerinin kendi iç kargaşa ve dinamiklerinden ileri geldiği anlaşılmaktadır. Azerbaycan her ne kadar Bolşevik istilasına maruz kalsa da milli ve manevi değerler orada ölmemiştir. Sovyet rejimi altında ki Azerbaycan'da daha 1924 yılına kadar 54 ayaklanma meydana gelmişti. Ancak bu olaylar çok ağır şekilde cezalandırılmış, isyan çıkaranlar ya idam ya da sürgün edilmişti.⁵²

20. yüzyılın en büyük jeopolitik sarsıntılarında biri, 1991 yılında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin dağılmasıydı. Siyasal literatürde "Bağımsızlıklar Geçidi" olarak adlandırılan bu dönemde bir arada bulunan ülkeler çözüldü ve her biri bağımsızlıklarını ilan etti. Azerbaycan Parlamentosunda 17 Kasım 1991'de bağımsızlık belgesi onaylanarak 31 Aralık'ta dünyaya duyuruldu. Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilk tanıyan ülke Türkiye oldu. Azerbaycan, Ocak 1992'de Birleşmiş Milletlere girdi. Böylece bağımsızlığı uluslararası teşkilatlar tarafından resmen onaylandı.

Sovyet sisteminin çözülmesiyle birlikte bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan'da siyasal, ekonomik ve toplumsal bir dönüşüm başlamıştı. Sovyet rejiminden arınma dönemine girildi. Merkezi otoriteden ziyade toplumsal dinamikler bu değişimi ateşlemiştir. Ancak Sovyet döneminin etki ve tesirleri bir anda atılamadı. Bu dönemde miras kalan çeşitli sorunlar Azerbaycan'ın ileri dönemlerdeki stratejilerini de şekillendirdi. Politikasında önemli olan hususlar, ülkenin bağımsızlığının korunması ve toprak bütünlüğünün sağlanması; Karabağ probleminin çözülmesi; uluslararası kurumlarla uyum; pazar ekonomisine geçiş olarak sıralanabilir.⁵³

Sonuç

İlkçağlardan bu yana Azerbaycan bulunduğu coğrafi konum itibariyle yoğun bir ilgiye muhatap olmuştur. Bunun bir sonucu olarak ülke çeşitli kereler istilalara uğramış, işgal edilmiş ve birçok devlete ev sahipliği yapmıştır. Azerbaycan'da siyasi kargaşa neredeyse her dönemde hâkim olmuş, dolayısıyla Azeri Türkleri bu kargaşa ortamından kurtulmak ve bağımsız olmak için sürekli

⁵¹ Mehmet Emin Resulzade, "Türk İllerinin Davası" *Birleşik Kafkasya, Kasım-Aralık 1953*, c. 11/12, sa. (28/29) s. 5

⁵² Ebulfez Süleymanlı, *Milletleşme Sürecinde Azerbaycan Türkleri*, İstanbul 2006, s.151

⁵³ Reha Yılmaz, *Türkiye-Azerbaycan İlişkilerinde Son Dönem*, www.bilgesam.org., s. 24-25 (07.07.2015)

bir mücadele içinde bulunmuşlardır. Özellikle Rusya'nın bölgeye hâkim olmasıyla birlikte Azerbaycan'ın tarihi yeni bir evreye girmiş ve tarihi süreç boyunca Rusya-Azerbaycan mücadelesi yaşanmaya başlamıştır. Azerbaycan'ın Ruslardan ayrılıp bağımsız bir devlet haline gelebilmesi kısa vadede mümkün olmamış, bu yöndeki talepler ve mücadeleler sürekli bir biçimde şiddetle karşılanmıştır. Bunun üzerine Azerbaycan Ruslara karşı silahlı bir bağımsızlık mücadelesini tercih etmek zorunda kalmıştır. Azerbaycan'ın Rusya ile bu doğrultudaki ilişkilerinde Osmanlı Devleti de taraf olmaya başlamış ve Azerbaycan'dan yana bir politika izlemiştir. Ne var ki 20. yüzyılın başlarına gelinceye kadar bu girişimlerden sonuç alınamamıştır. 28 Mayıs 1918'de elde edilen bağımsızlık uzun ömürlü olamamış, Sovyetler Birliği'nin kurulması ile birlikte Azerbaycan yeniden Rusya'nın hâkimiyeti altına girmiştir. Yaklaşık 70 yıl boyunca Rusların baskısına ve şiddet yöntemlerine maruz kalan Azeri Türkleri 17 Kasım 1991'de kalıcı bağımsızlığa kavuşmuşlardır. Azerbaycan'ın bağımsızlığını tanıyan ilk ülke olan Türkiye, böylece içinde bulunduğu iç karışıklıklar sebebiyle 1918'de yardım edemediği Azerbaycan'a karşı gerçek duygularını ispat etmiştir. Günümüzde Azerbaycan Sovyet etkisinden kurtularak kendi ayakları üzerinde durmaya çalışan bir ülke olarak ilerlemektedir.

KAYNAKÇA

- AHMEDOVA, Firdovsiye, "Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti -95", www.irs.az.com, s. 4-9 (07.07.2015)
- ALİZADE, Orhan, "18. Yüzyılın İlk Yarısında Rusya'nın Kafkasya'da İşgalcilik Politikası", *Akademik Bakış* Cilt 4, Sayı 7, Kış 2010, s. 105-114
- ASLANOVA, Sevilya, *20. yy başında Rusya'nın Osmanlı Politikası, 1903-1917*, Konya 2011
- AYDIN, Mithat, "19. Yüzyıl Ortasında Panslavizm Ve Rusya", Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 2004/1, Sayı:15, Denizli, 2004,
- BALDWIN, James, *Antik Yunan Hikayeleri*, İzmir 2010
- BARTHOLD, V.V., *Orta Asya, Tarih Ve Uygarlık*, İstanbul 2010
- BAYUR, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılap Tarihi*, Ankara 1991, c.II, Kısım IV
- BİLGİLİ, Ali Sinan, "Azerbaycan Türkmenleri Tarihi", *Türkler Ansiklopedisi*, (Ortaçağ), Ankara 2002, c. 7, s.21
- BURN, Lucilla *Yunan Mitleri*, Ankara 2012
- CAMALOV, Gabil, "Azerbaycan Hanlıklarının Rusya Tarafından İşgal Edilmesinde İran'ın İkili İlişkiler Siyaseti", *Türkler (Cumhuriyet)*, Ankara 2002,c. 18, s.531-540

- CARR, E.H., *Sovyet Rusya Tarihi Bolşevik Devrimi 1 (1917-1923)*, İstanbul 1989
- ÇAPRAZ, Hayri, “Çarlık Rusyasının Türkistan’da Hakimiyet Kurması”,
Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fak Sosyal Bilimler Dergisi
, Aralık 2011, Sayı : 24. s.51-78
- ÇOLAK, Mustafa, “İttifaktan İhtilafa: Kafkasya Üzerinde Osmanlı- Almanya Mücadelesi (1917-1918)” *Kafkasya İslam Ordusu ve Azerbaycan Halk Cumhuriyetinin Oluşumu*, Bakü 2008
- ERHAT, Azra, *Mitoloji Sözlüğü*, İstanbul 2011
- Osmanlı Devleti İle Azerbaycan Türk Hanlıkları Arasındaki Münasebetlere Dair Arşiv Belgeleri (Karabag-Susa, Nahçıvan, Bakü, Gence, Sirvan, Seki, Revan, Kuba, Hoy) (1578-1914)* Ankara 1992,c. I, s. 26
- GASIMOV, Musa, “Bakünün Kurtarılması Uğruna”, *Avrasya Dosyası, Azerbaycan Özel Sayısı*, İlkbahar 2001 cilt 7 sayı 1 s.18-55
- GÖNLÜBOL, Mehmet- Cem Sar, *Olaylarla Türk Dış Politikası*, Ankara 1996
- GÜNGÖR, Erol, *Tarihte Türkler*, İstanbul 1999
- GÜRÜN, Kamuran, *Türk- Sovyet ilişkileri (1920-1953)*, Ankara 2010
- HAYİT, Baymirza, *Sovyetlerde Türklüğün Ve İslamın Bazı Meseleleri*, İstanbul 2000
- KAFESOĞLU, İbrahim, *Selçuklu Tarihi*, İstanbul 1992
- KAYHAN, Hüseyin, “Azerbaycan Atabeyleri (İldenizliler)(1146-1225)” *Türkler Ansiklopedisi(Ortaçağ)*, Ankara 2002, c. 4, s.871-879.
- KILIÇ, Selami, “Unutulmuş Bir Barış: Brest-Litowsk (Mart 1918)” *Atatürk’ten Soğuk Savaş Dönemine Osmanlı Rus İlişkileri I. Çalıştay Bildirileri (Ankara 14-15 Mayıs 2010)*, Ankara 2011.
- KURAT, Akdes Nimet, “Panslavizm”, *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, c. XI, sa: 2-4 Ankara 1953 s.241-278.
- MEMMEDOVA, İrade, “18. Ve 19. Yüzyılların Başlarında Azerbaycan’ın Arazboyu Bölgeleri Ve Nüfusu (İrevan, Nahçıvan, Karabağ Hanlıkları Üzerine)”, *Avrasya Uluslar Arası Araştırmalar Dergisi*, cilt 2 sayı 3 Temmuz 2013 s. 11-22.
- Mehmedzade Mirza Bala, *Azerbaycan Misakı Millisi*, İstanbul 1927.
- NUR, Rıza, *Moskova-Sakarya Hatırları*, İstanbul 1993.
- OCAK, Ahmet Yaşar, *Alevi ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*, İstanbul 2007
- OCAK, *Zındıklar ve Mülhidler (15-17. yüzyıllar)* İstanbul 1998

- PARMAKSIZOĞLU, İsmet- Yaşar ÇAĞLAYAN, *Genel Tarih I, Eski Çağlar ve Türk Tarihinin İlk Dönemleri*, Ankara 1976.
- RESULZADE, Mehmet Emin, *Asrimizin siyavuşu*, Bakü, 1991.
- RESULZADE, Mehmet Emin, *Azerbaycan Cumhuriyeti (Keyfiyet-i Teşekkülü ve Şimdiki Vaziyeti)*, İstanbul 1990.
- RESULZADE, Mehmet Emin, *Çağdaş Azerbaycan Tarihi*, Baku 1991, s.101.
- RESULZADE, Mehmet Emin, *Çağdaş Azerbaycan Tarihi, (Azerbaycan Kültür Derneğinin teşebbüsü ile 28 Mayıs 1950'de Ankara Halkevinde verilen Konferans)*, Ankara 1951
- RESULZADE, Mehmet Emin , “Türk İllerinin Davası” *Birleşik Kafkasya, Kasım-Aralık 1953*, c. 11/12, sa. (28/29),s. 4-6.
- SEVİM, Ali-Erdoğan MERCİL, *Selçuklu Devletleri Tarihi, Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, Ankara 1995.
- SEVİM, Ali- Yaşar YÜCEL, *Türkiye Tarihi*, Ankara 1990, c.I.
- SÜLEYMANLI, Ebulfez, *Milletleşme Sürecinde Azerbaycan Türkleri*, İstanbul 2006.
- SÜMER, Faruk, *Tarihleri, Boy Teşkilatı, Destanları Oğuzlar (Türkmenler)*, İstanbul, 1999.
- TEBRİZLİ, Murtaza Nizamettin, *Bugünkü Azerbaycan Davası, Esas ve Sebepler*, cilt 1, İstanbul 1946.
- Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayinamesi, (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli*, Ankara 1987.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu ve Karakoyunlu Devletleri*, Ankara 2011.
- YILDIZ, Hakkı Dursun, “Babek” *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1991, c.4, s.376-377
- Sebahattin Çelik, “Abbasiler Döneminde Hurremiye Mezhebi ve Babek İsyanı”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c.9, sa.15, s. 95-106.
- YILMAZ, **Reha**, “Türkiye-Azerbaycan İlişkilerinde Son Dönem”, www.bilgesam.org,(07.07.2015)

